

Robi Kroflič

Inkluzivno odpravljanje študijskih ovir

**Glas študentov: prilagojen študij – mit
ali resnica?**

Filozofska fakulteta v Ljubljani

15. 5. 2019

Da si oseba z motnjo pozornosti, pomeni, da vidiš stvari, ki jih drugi spregledajo. Ko *ti* vidiš breskev, vidiš en sadež, medtem ko jaz vidim barvo, teksturo in polje, na katerem je rasla. Ker sem oseba z motnjo pozornosti, mi, ko berem knjigo o življenju v zalivu, moja zavest dovoljuje, da potujem z ribami in si zamišljam življenje pod gladino morja – ali da lahko berem knjigo o astronomiji in plešem med zvezdami.

(Mathew Kutz, 13 letni učenec)

(Thomas Armstrong, Neurodiversity in the classroom: strength-based strategies to help students with special needs succeed in school and life. ASCD: Aleksandria, Va USA, str. 48)

Ključni dogodki, ki so odstrli problematiko inkluzivnega izobraževanja oseb s posebnimi potrebami

- Leta 1943 je Georges Canguelheim objavil delo *Normalno in patološko*, v katerem je izpostavil razliko med medicinskim konceptom anomalije, oviranostjo, ki izhaja iz dejstva, da je institucionalno okolje praviloma prilagojeno osebam z značilnim razvojem in zmožnostmi, in iz oviranosti izhajajočo patologijo, to je trpljenjem
- Leta 1989 je Gillian Fulcher objavila monografijo *Onemogočajoče politike? Primerjalno raziskovanje vzgojno-izobraževalne politike in nezmožnosti*, v kateri je razvila tezo o medicinskem diskurzu (profesionalizma) proučevanja pedagoških razsežnosti posebnih potreb kot prevladujoči profesionalni obliki diskurzov nezmožnosti

- Leta 1994 je UNESCO izdal *Salamanško izjavo in akcijski načrt o izobraževanju oseb s posebnimi potrebami*, ki je dotedanje zavzemanje za integracijo otrok s posebnimi potrebami v vzgojno-izobraževalne sisteme nadomestil s konceptom inkluzivnosti kot najbolj učinkovitim načinom boja proti diskriminatorni drži, oblikovanja sprejemajoče skupnosti, grajenja inkluzivne družbe, doseganja izobraževanja za vse in učinkovitega izobraževanja za večino otrok, ki izboljša njihove zmožnosti.
- Leta 2002 sta Tony Booth in Mel Ainscow objavila delo *Kazalniki inkluzivnosti: razvijanje učne in socialne participacije v šolah*, v katerem sta predpostavila, da razvoj inkluzivnosti zahteva spremembe na kulturnem, političnem in metodičnem nivoju.

- V prvem desetletju 20. stoletja je Kathleene Lynch s sodelavci razvila idejo o štirih oblikah diskriminatornosti, ki pogosto doletijo osebe s posebnimi potrebami v šolskih sistemih, in štirih konceptih pravičnosti, ki povezani tvorijo osnovo inkluzivne naravnosti šolskih sistemov:
»Redistribucija oz. prerazporeditev in rekognicija oz. pripoznanje omogočita zagotavljanje individualnih pravic marginaliziranih oseb, medtem ko reprezentacija oz. participacija in relacionalnost oz. zagotavljanje bivanja v soodvisnosti omogočita vključenost v pravično in skrbno strukturirano družbeno okolje.« (povzeto po Lesar 2019, *Izzivi pedagogike pri vpeljevanju inkluzivnosti v šolski sistem*).
- Leta 2008 je bila v Združenih narodih sprejeta *Konvencija o pravicah oseb z ovirami* (uradni slovenski prevod *Konvencija o pravicah invalidov*), ki nadomešča tradicionalen psiho-medicinski diskurz s socialnim modelom oviranosti

- Eden ključnih promotorjev idej inkluzivnosti so združenja hendikepiranih na nacionalni in mednarodni ravni, kot na primer *Evropska mreža za neodvisno življenje* (ustanovljena 1989) in *YDH – Društvo za kulturo hendikepa* v Sloveniji.
- V *Manifestu neodvisnega življenja* lahko preberemo, da je »...neodvisno življenje ime za paradigmo, ki je najprej in predvsem odpor proti medicinskemu modelu razumevanja invalidnosti in njemu pripadajočemu diskurzu, kateri je temelj udejanjanja številnih diskriminacij... Hendikepiranim posameznikom se skuša pravica kreiranja enkratnosti človeškega bivanja odvzeti - preko ideologije, v obliki klasifikacij, ki nekatere označujejo kot ljudi s posebnimi potrebami, drugih pa ne. Klasifikacijo se utemeljuje ‚znanstveno‘ z ideološkimi argumenti, ki temeljijo na medicinskem diskurzu, kar pomeni, da se hendikep obravnava kot bolezen, nesposobnost, pomanjkljivost ali napako, ki jo je potrebno diagnosticirati, da bi jo lahko rehabilitirali«. V pozitivnem smislu pa neodvisno življenje pomeni »pravico in hkrati tudi odgovornost, da posameznik izbira, upravlja in obvladuje svoj način življenja«.

Ključni kriteriji inkluzivno naravnane vzgojno-izobraževalne ustanove

- Pedagoška praksa je inkluzivno naravnana, ko:
 - je namenjena vsem učencem (hendikepiranim, priseljencem, drugim manjšinskim skupinam ter večinski populaciji z značilnim razvojem, znanjem jezika okolja in vključenim v večinsko kulturo okolja)
 - je njen glavni cilj zagotoviti pogoje za optimalen osebni razvoj in vključitev vseh učencev v procese odločanja o njihovih življenjih oziroma zmanjševanje vseh izključevalnih postopkov in razvrednotenj otrok, bodisi na osnovi spola, barve kože, let, etničnosti, religije, motenj, spolne orientacije ... zaradi česar je življenje v vzgojno-izobraževalnih ustanovah za nekatere nepotrebno težko (Lesar)

- je proces oblikovanja inkluzivne kulture, ki vključuje raven sistema, šole in razreda
- je proces odstranjevanja socialnih ovir, ki jih povzroča okolje, oblikovano za ljudi z značilnim razvojem (Cangulheim)
- zahteva ustrezno etično naravnost učiteljev in politično ozračje, ki spodbuja demokratično odločanje (Moss, Kroflič)
- njeno osnovno vprašanje ni vprašanje lokacije izobraževanja za vse učence v večinskih javnih šolah, ampak vključitev vseh učencev v skupen sistem izobraževanja, kjerkoli že to zagotavlja najbolj kakovostno učenje (Warnock)

Klasifikacije in poimenovanja posebnih potreb v luči ideje inkluzivnosti

- Namen klasifikacij in poimenovanj posebnih potreb naj bi bil zagotovitev strokovne pomoči pri odstranjevanju oviranosti.
- Strokovna pomoč pri odstranjevanju oviranosti se v duhu distributivne pravičnosti pojmuje kot oblika pozitivne diskriminacije, ki naj bi bila ustrezno pravno regulirana.
- V ozadju zagotavljanja posebnih pravic osebam s posebnimi potrebami se odvija nenehen političen spopad za poimenovanja ciljnih skupin, »potrebni posebne pomoči«, ki je posledica prevladujočih diskurzov nezmožnosti (G. Fulcher):

– Mednarodna *Convention on the Rights of Persons with Disabilities* je bila v Sloveniji prevedena kot *Konvencija o pravicah invalidov*, čeprav bi bil pravilnejši prevod *Konvencija o pravicah oseb z ovirami*.

- V preambuli se ena od izhodiščnih idej konvencije glasi:
»...oviranost (disability) je posledica interakcije med hendikepiranimi osebami in ovirami, ki izhajajo iz družbenih stališč in iz okolja, ki preprečujejo, da bi ovirane osebe pod enakimi pogoji kakor drugi polno in učinkovito sodelovale v družbi«;
- standarden prevod pojma »invalid« pa pomeni »šibko, nemočno osebo«, zato po mnenju Darje Zaviršek in Elene Pečarič (2019) osebo »invalidizira«, »ljudje z ovirami« pa so »izgubljeni s prevodom«.

- Tudi večina kategorij posebnih potreb izhaja iz medicinskega diskurza, konkretnije iz medicinskih klasifikacij bolezni oziroma razvojnih odklonov oziroma primanjkljajev.
 - Najbolj značilen primer so čustvene in vedenjske težave ter težave pri socialni integraciji, ki najpogosteje nastanejo kot posledica številnih okoljskih dejavnikov, a jih uradno imenujemo »čustvene in vedenjske motnje« (nekoč »motnje vedenja in osebnosti«), pri čemer je izraz »motnja« na področju psihiatrije in klinične psihologije nadomestil izraz »bolezen«, a še vedno predstavlja klinično kategorijo.
 - Tudi za ADHD (v preteklosti poimenovane, hiperkinetična impulzivna motnja, minimalna cerebralna disfunkcija itn.) kritične študije ugotavljajo, da napredne znanstvene raziskave niso ugotovile osnove zgolj v biološko pogojeni »nevrorazvojni motnji«, kakor tudi da najučinkovitejša načina za odpravljanje oviranosti nista medikamentozno zdravljenje in kognitivno-vedenjske terapije, ki jih zagovarjajo specialistične stroke v skladu s psiho-medicinskim diskurzom (Armstrong 1999, Skidmore 2004, Mikuš-Kos 1990 in 2017). Skidmore (2004) celo zapiše, da je vprašljiva ustreznost in etičnost uporabe zdravil, kar pri ADHD sledi psiho-medicinski diagnozi, katere ključni namen je bolj ustrežljivo, socialno zaželeno vedenje posameznika; enako velja za metode kognitivno-vedenjskih pristopov, ki ciljajo na to, da učenci posamezne vzorce vedenja usvojijo in avtomatizirajo (Hughes 1997).

- Dopolnitve *Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami* uvedejo še eno klinično kategorijo »posebnih potreb« - otroci z avtističnimi motnjami – čeprav ta diagnoza o konkretnih ovirah posameznika v procesih učenja ne pove praktično nič, saj je heterogenost zmožnosti oseb z motnjami avtističnega spektra izjemno velika.
- Ko kategorije »otrok s posebnimi potrebami« ne služijo več boljšemu poznavanju konkretnih posameznikov, ampak »statusu za pridobivanje posebnih pravic do socialne pomoči« (do prilagoditev vzgojno-izobraževalnega procesa, specialnih oblik pomoči in do spremljevalca), vzgojno-izobraževalni sistem v Sloveniji ohranja »medicinski pristop in model miloščine« (iz ocene implementacije *Konvencije o pravicah oseb z ovirami*, ki jo je aprila 2018 posredoval *Odbor ZN za pravice oseb z ovirami*) (povzeto po Zaviršek in Pečarič (2019). *Ljudje z ovirami izgubljeni v prevodu*)

Ključna vprašanja v zvezi z razvojem inkluzivnih vzgojno-izobraževalnih praks

- Leta 2018 je Irena Lesar (objavljenim 2019) v nastopnem predavanju ob izvolitvi v naziv redne profesorice za teorijo vzgoje izpostavila nekaj za razvoj inkluzivnih vzgojno-izobraževalnih praks ključnih vprašanj, med katerimi bi izpostavil predvsem naslednja:
 - Zakaj razloge za otrokovo neuspešnost in/ali socialno izključenost praviloma iščemo le v otroku?
 - Kje sta učenje in osebni razvoj najučinkovitejša, v homogenih ali heterogenih skupinah?
 - Kako organizirati VI dejavnost, da ne bo prispevala k reprodukciji družbenih neenakosti?
 - Komu in čemu je namenjena šola?

Zakaj razloge za neuspešnost in/ali socialno izključenost praviloma iščemo le v hendikepirani osebi?

- Pri nas prevladujeta medicinski diskurz oz. psihomedicinska paradigma in individualističen pogled na učno neuspešnost in/ali socialno izključenost, ki vzroke učne neuspešnosti pripisuje otrokovim nezmožnostim.
- Akademska pedagogika se je dolgo časa ukvarjala predvsem z razsvetljskim razumevanjem človeka in človečnosti kot občih lastnosti in v tem kontekstu ni izhajala iz različnosti posameznikov kot oseb.

- Za obravnavo pedagoškega dela z otroki, ki se težje oz. drugače učijo in vključujejo v socialne skupine, se je na tedanji pedagoški akademiji oblikoval poseben študijski program specialna pedagogika.
- *Izhajanje iz individualistične perspektive + medicinski model oz. osredinjenost na nefunkcionalnost telesa + na diagnozah utemeljene vnaprej predvidene oblike pomoči + najpogostejše izvajanje DSP na način »pull-out« + neevalvacija DSP pravzaprav vodijo v dodatne oz. nove oblike izključevanja.*

Kje sta učenje in osebni razvoj najučinkovitejša, v homogenih ali heterogenih skupinah?

- Večina naših učiteljev si želi poučevati v razredu, kjer so otroci podobni po sposobnostih in predznanju, hkrati učitelji ocenjujejo, da učenci v osebnoštnem razvoju najbolj napredujejo, kadar so v skupini različnih po sposobnostih in kulturni pripadnosti ter podobni po predznanju. V znanju pa po presoji učiteljev učenci najbolj napredujejo v skupini podobnih po sposobnosti, kulturni pripadnosti in predznanju. Iz tega bi lahko sklepali, da si učitelji želijo poučevati med seboj bolj podobne učence, saj v takšnih okoljih po njihovi oceni učenci tudi najbolj učno napredujejo, čeprav v takšnih, torej homogenih skupinah, osebnoštno ne napredujejo najbolj (Lesar 2007).

- Raziskava na populaciji gluhih in naglušnih mladostnikov je pokazala, da so imeli gluhi oz. naglušni učenci in dijaki iz večinskih šol pomembno večje samospoštovanje kot gluhi oz. naglušni iz specializiranih šol. višji je tudi njihov učni uspeh in poklicne aspiracije (Smrtnik Vitulić in Lesar 2014).
- Teoretske analize dokazujejo, da sta učenje in osebnostni razvoj najučinkovitejša v heterogenih skupinah. Da je vstopanje v svet pluralnosti in razlik, ki morda pri posamezniku sproži odpor ob vstopu v svet, torej razdraženost in frustriranost oz. neko motnjo, pogoj za učenje in osebnostni razvoj. In v tem kontekstu je naloga pedagogov:
 - omogočanje soočanja s pluralnimi socialnimi situacijami,
 - podpora otroku pri vztrajanju v tej »motnji«, med lastnimi željami in pozitivnim pripoznanjem želja drugih (Kroflič 2018).

- Zakaj ta spoznanja tako redko prepoznamo v neposrednih pedagoških praksah?
 - Morda je eden od razlogov v tem, da je med pedagoškimi delavci prevladalo prepričanje o izključno disciplinski nalogi šole, vzgoja pa je odgovornost staršev.
 - Neredko je mogoče zaslediti tudi prepričanje, da je učenje najučinkovitejše v skupini med seboj podobnih. Ali gre morda le za zelo uporabno prepričanje, ki pedagoške delavce odveže udejanjanja načel individualizacije in diferenciacije poučevanja?
 - Ne smemo spregledati dejstva, da na naših tleh obstaja že dolgoletna tradicija ločenega šolanja za določene populacije otrok in da ta sistemska rešitev, ki je tudi po vpeljevanju integracije OPP nismo bistveno presegli, vpliva na naše miselne sheme.

Kako organizirati vzgojno-izobraževalne dejavnost, da ne bo prispevala k reprodukciji družbenih neenakosti?

- V Sloveniji tako na formalni in strokovni ravni kot tudi na mikropedagoški ravni obstajajo bolj ali manj prikrita pričakovanja, da se mora otrok asimilirati v sistem, ki sicer ponuja in omogoča nekatere dodatne programe (npr. oblikovanje individualnega programa oz. individualnega načrta aktivnosti, dodatna strokovna pomoč, pripravljalnica). Toda ti dodatni programi in aktivnosti so neredko izpeljani tako, da se dosežejo nezaželeni učinki izključevanja, podcenjevanja in poduspešnost.

- Koncept 4 R-jev (Lynch idr.) išče rešitve za vse prepoznane neenakosti v družbi, torej tako na ekonomskem, kulturnem, političnem kot tudi na emocionalnem področju, v naših obeh *Belih knjigah o vzgoji in izobraževanju* (1995, 2011) pa so pisci teh strateških dokumentov vztrajali le pri zagotavljanju distributivne pravičnosti, ki ne zadošča za uveljavljanje inkluzivnosti šolskega sistema.
- Zato bi bilo treba na šolsko sistemski ravni premisliti, kako vključiti celovitejše pojmovanje pravičnosti oz. zagotavljati enakost pogojev ter realne možnosti za doseganje enakosti rezultatov, in v tem kontekstu temeljito prevetriti obstoječe formalne in strokovne rešitve, ki neredko vodijo do poglobljanja neenakosti.

Komu in čemu je namenjena šola?

- Danes je v ospredju ekonomsko determinirana vloga šolanja (Lizbonska strategija razvoja EU 2006).
- Za čim boljše in čim učinkovitejše odzivanje na interese in potrebe družb se čedalje bolj uveljavljajo najrazličnejša testiranja, ki so podlaga nadaljnjega razvrščanja otrok (npr. nadarjeni), pa tudi šol (npr. rezultati na nacionalnih preverjanjih znanj) in šolskih sistemov (npr. PISA, PIRLS). S tovrstnimi praksami se še bolj utrjuje pojmovanje »normalne porazdelitve«, ki je domnevno znanstveno utemeljeno, vsakršno odstopanje od »normale« pa je večinoma razumljeno kot patološko in kot značilnost posameznika (individualistična perspektiva), ne pa kot rezultat sovplivanja številnih kulturnih, ekonomskih, socialnih in individualnih dejavnikov.

- Sledenje odličnosti, izbirnosti in konkurenčnosti ali tržni ideologiji vodi do hierarhičnega statusno usmerjenega selektivnega sistema, v katerem sta opazni izključevalna politika in praksa.
- Nedvomno se ob tem razmisleku pojavi pomembno pedagoško vprašanje, *katera znanja so relevantna in kako jih velja posredovati, da se doseže vzgojni učinek, v katerem ne bo prvi cilj razvoj gospodarstva, marveč celosten razvoj posameznika*, torej ne le skrb za oblikovanje učinkovitih delavcev in vodljivih državljanov, marveč zlasti skrb za socialno, kulturno, duhovno bogate ljudi.
- Pri vzgoji in izobraževanju namreč »ne gre za polnjenje veder, marveč za prižiganje ognja, ne gre za interakcijo med roboti, marveč za srečevanje človeških bitij in na učence ne gledamo kot na objekte, ki jih je treba oblikovati in disciplinirati, marveč kot na subjekte delovanja in odgovornosti« (Biesta 2014; povzeto po Lesar 2019).

Je univerza namenjena vztrajanju na odličnosti dosežkov in/ali inkluzivnosti?

- O inkluzivnosti najpogosteje razmišljamo v okviru splošnega izobraževanja, obveznega za vse.
- Doktorska raziskava Adrijane Bibe Rebolj (2019) je pokazala, da je osrednji problem v razvoju odnosa do študentov s posebnimi potrebami napetost med konceptoma meritokracije in inkluzije.
 - Meritokracija teoretično nagovarja enake možnosti izobraževanja za vse (ki zmorejo dosegati predpisane standarde znanja), vendar pušča ob strani vprašanje pravičnega odnosa do razlik, na katere posamezniki nimajo vpliva.
 - Upoštevanje teh razlik je bistvo ideje inkluzivnosti in bolj celovitega razumevanja pravičnosti, saj so izhodiščne zmožnosti študentov močno družbeno pogojene, zagovorniki koncepta meritokracije pa »trud, pamet in zasluge« vidijo kot individualno značilnosti in hkrati odgovornost študentov.

Kaj so smiselne prilagoditve študija z vidika univerzitetnih učiteljev in študentov s statusom posebnih potreb?

- Empirična raziskava Adrijane Bibe Rebolj je pokazala, da so med univerzitetnimi pedagoškimi delavci močno izražene bojazni, da lahko prilagoditve ogrožajo doseganje akademskih standardov.
- Za študente so smiselne prilagoditve tiste, ki so dejansko koristne in jih potrebujejo, nesmiselne pa tiste, ki ne pomagajo oziroma podpirajo lenobo, neznanje ali lažjo pot za doseganje ciljev.
- Pedagoško osebje izpostavlja tri vrste nesmiselnih prilagoditev: da študent izbere program, ki je zaradi njegovega hendikepa neprimeren; da zahtevajo od študenta nekaj, česar objektivno ne more izpolniti; smiselno ni nobeno prilagajanje učnih ciljev študijskega predmeta in s tem akademskih standardov.

Kakšno je osnovno poslanstvo Univerze?

- Je smiselno univerzitetni študij umetnostne zgodovine omogočiti slepemu študentu (primer večkratnega doktorja znanosti Evgena Bavčarja)?
- Dilema, ali zagotavljanje akademske odličnosti ali zagotavljanje odprtega dostopa študentom z ovirami, je lažna.
 - Hendikepirane osebe lahko mnogo prispevajo k akademski odličnosti, ko gre za razvoj specifičnih strokovnih področij (npr. šport za gibalno ovirane, prilagajanje delovnih procesov hendikepiranim osebam, zagotavljanje pravičnega vstopanja v družbo marginaliziranim skupinam oseb, razvoj nadomestnih oblik komunikacije s pomočjo umetnosti, boljše razumevanje ovir pri učenju različnih skupin študentov s posebnimi potrebami itn.).

- Iskanje smiselnih prilagoditev zahteva
 - temeljit premislek o nespregledljivih temeljnih strokovnih kompetencah na posameznem študijskem področju in o nadomeščanju drugih kompetenc s takimi, ki so za stroko pomembne, a dostopne študentom z različnimi ovirami
 - uvid v dejstvo, da so mnoge metodične prilagoditve študentom z ovirami zelo dobrodošle tudi študentom z značilnim razvojem in zmožnostmi
 - spoznanje, da ovire ne izhajajo iz diagnosticiranega hendikepa, ampak so močno individualno pogojene, zato moramo sistem smiselnih prilagoditev graditi v komunikaciji s študenti s posebnimi potrebami, učinkovitost prilagoditev pa skupaj sproti vrednotiti in dopolnjevati

Zaključek

- vzgojno-izobraževalni sistem v Sloveniji ohranja »paternalističen medicinski pristop in model miloščine«, »številne definicije posebnih potreb pa niso v skladu z modelom pravic oseb z ovirami«; enako sporen je tudi prevod *Konvencije* (iz ocene implementacije *Konvencije o pravicah oseb z ovirami*, ki jo je 16. aprila 2018 posredoval *Odbor ZN za pravice oseb z ovirami - Committee on the Rights of Persons with Disabilities*; https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/SVN/CO/1&Lang=En)
- prvi korak k odpravi teh slabosti bi morala biti sprememba percepcije »posebnih potreb« pri bodočih strokovnjakih, ki se kot učitelji, specialni pedagogi, svetovalni delavci v vrtcih/šolah itn. soočajo s to populacijo otrok, mladostnikov in odraslih
- ob tej spremembi percepcije je pomembno oblikovanje pedagoških strategij za delo z označeno populacijo na načelih inkluzivnega (ne le integrativnega) izobraževanja